

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СВІТЛІ ІДЕЙ С.РУСОВОЇ

У статті розглядаються погляди українського педагога С.Русової на проблему формування художньої свідомості дітей молодшого шкільного віку як невід'ємної складової частини цілісної й комплексної системи естетичного виховання. Виділяється і простежується головна ідея педагога: художня свідомість особистості – одна із умов її гармонійного розвитку.

Ключові слова: *художня свідомість, художня діяльність, художньо-творчі здібності, емоційна сфера особистості, художній смак.*

Провідним завданням загальноосвітньої школи є піднесення особистості учня як найвищої цінності суспільного життя, розвиток його інтелекту, потенційних творчих можливостей, формування культури почуттів. Важлива роль у його вирішенні належить мистецтву, яке збагачує внутрішній світ людини, активізує її духовні сили, сприяє переживанню й усвідомленню загальнолюдських національних та морально-естетичних цінностей. У зв'язку з цим перед педагогікою мистецтва постає багато проблем, чільне місце серед яких посідає проблема формування художньої свідомості особистості.

Різним аспектам цього питання присвячені праці багатьох учених (Ю.Борев, Л.Виготський, Л.Закс, І.Зязюн, В.Личковах, Д.Джола, М.Каган, Г.Падалка, Г.Панкевич, О.Ростовський, О.Рудницька, Б.Теплов, А.Щербо та інші). Особливий інтерес викликають погляди на проблему формування художньої свідомості особистості відомих українських педагогів початку ХХ століття, яке відзначене піднесенням художньо-педагогічної думки. Серед них яскраво виділяється постать С.Русової – видатного вченого, просвітителя, педагога, методиста.

До аналізу спадщини С.Русової зверталися й звертаються багато вчених (О.Губко, І.Зайченко, Г. Дацюк, О.Джус, В.Качкан, В.Майборода, І.Пінчук, О.Проскура, О.Таран, О.Фролова та інші), у працях яких акцентується увага на розкритті педагогом проблем національного виховання, визначення шляхів розбудови української системи освіти, дошкільного виховання, питання розумового, морального, фізичного, трудового, естетичного виховання тощо.

Досліджуючи різні аспекти педагогічних поглядів С.Русової, які стосуються естетичного виховання дітей засобами мистецтва, розвитку їх художньо-творчих здібностей, вчені опосередковано торкаються й думок педагога щодо формування художньої свідомості. Однак це питання не дістало належного висвітлення, що зумовило завдання нашої статті: *виокремити з педагогічного доробку С.Русової ідеї формування художньої свідомості особистості молодших школярів.*

Учені характеризують художню свідомість як вищий вияв свідомості естетичної, як особливе духовне освоєння світу, що фіксується у творах мистецтва та знаходить своє вираження через художні емоції, переживання, почуття, потреби, смаки, ідеали. Формування названих компонентів залежить від включення особистості до художньої діяльності, розвитку її художньо-творчих здібностей, художнього мислення, уваги, пам'яті.

У своїх працях С.Русова не виділяє „художню свідомість” в окреме поняття. Але, червоною ниткою через її творчість проходить думка щодо значного впливу мистецтва на виховання дитини. „Люди, які мають велике щастя якнайближче підійти до мистецтва, знаходили в ньому невичерпну, чарівну скарбницю радощів. Хто до неї підійде, знайде красу, молоду міць і завзяття задля високих вчинків”, - підкреслювала вона [6, с.154].

Аналізуючи погляди вченої щодо виховання дітей засобами мистецтва, можна зробити висновок, що під художньої свідомістю С.Русова розуміла почуття та переживання, котрі викликає твір мистецтва, потребу у художній насолоді, знання про особливості різних видів мистецтв, розвинений художній

смак. Ці складові вимагають розвитку художньо – творчих здібностей дитини, її здатності переживати і розуміти твори мистецтва, вміння дати їм оцінку.

Спираючись на досягнення тогочасної педагогіки та психології, педагог дійшла висновку, що інтенсивне формування художньої свідомості особистості відбувається у підлітковому віці. „Справжні мистецькі сприймання розвиваються лише після 10 літ і відповідають інтелектуальному й загальному розвитку дитини”, - відзначала С.Русова [7, с.73]. Проте одночасно вона вказувала на необхідність прилучати дітей до мистецтва з раннього віку, оскільки саме тоді закладається фундамент їх художнього розвитку.

На думку С.Русової, важливу роль на початковому етапі формування художньої свідомості відіграє розвиток слуху та зору. „Ми занадто мало виховуємо дитину в цьому напрямку, мало розвиваємо їх зір і слух”, - наголошувала вона [6, с.149] . Значення цієї роботи величезне, оскільки гарний слух і зір ведуть до звички спостерігати за явищами, які відображенні у творах мистецтва. Завдяки їй „діти починають помічати щодалі різні відтінки мистецького виразу”, слідкувати за їх розвитком, а це має важливе значення для виховання художнього смаку [7, с. 73].

Свої думки щодо цього питання С.Русова висвітлила у праці „Дошкільне виховання”. Зокрема, вона приділяє багато уваги розвитку слуху, оскільки вважає, що „від доброго слуху залежить ясна думка, ясна мова, тонкий слух дає нам чимало приємних вражень” [5, с.70]. Найкраще на дітей впливають звуки природи. „Бажано, щоб діти добре були знайомі з голосами різних птахів, звуком поточної води, вітру й т. ін.”, - говорить С.Русова. [5, с.165]. Добре впливають на розвиток слуху вправи, запропоновані італійським педагогом М.Монтессорі. Дітям будуть корисні „хвилини абсолютної тиші – мовчанки, коли діти прислухаються до тих непомітних звуків, на які вони під час гри не звертали жодної уваги” [5, с.70].

У творах С.Русової знаходимо цінну думку щодо того, що важливою умовою формування художньої свідомості молодших школярів є залучення їх

до художньої діяльності: сприймання творів мистецтва, виконавської діяльності, художньої творчості. Зазначимо, що цей висновок перекликається із думками інших педагогів та мистецтвознавців ХХ століття. Зокрема, російський мистецтвознавець Л.Закс наголошував на тісному зв'язку художньої свідомості та художньої діяльності, їх взаємообумовленості. Він відзначає, що „специфіка будови і роботи художньої свідомості як свідомого вияву визначається ціллю і логікою художньої діяльності” [3, с.46].

Головну роль у цій важливій справі С.Русова відводить розвитку творчих здібностей дитини. „Без щирого творчого вогню усі знання залишаються як мертві досліди, як здобутки спостережень та пам'яті, а не дадуть дитині коштовного багатства власних переживань, перетворень”, - говорить вона [6, с.150]. Ці здібності виступають силою, яка збуджує роботу художнього мислення, творчої уяви особистості. Дитина „сама по собі є митець, бо як усякий митець, вона думає образами». Тому вчитель мусить „помогти цим мистецьким нахилам виявитися, аби не попусувати дитячу творчу фантазію” [6, с.150].

С.Русова звертає увагу на те, що розвиток творчих здібностей дітей залежить від усвідомлення вчителем важливості дидактичного принципу активності учнів. Тому на заняттях він повинен „не накачувати в дитячі головки знання, мов у порожні пляшки, а викликати в дітях змагання самим відшукати нові духовні скарби” [6, с.41].

На думку С.Русової, знайомлячи дітей з творами мистецтва, які мають здатність „безпосередньо вільно впливати на дитину, викликати у неї ті або другі почуття”, вчитель не повинен „втручатись в ці великі враження, бо вони самі в собі міцніші од наших пояснень. Краще утворити таку вільну, щирю атмосферу, щоб діти самі якнайкраще висловили, виявили своєю власною творчою активністю, як саме вразив їх той чи інший мистецький твір” [6, с.150]. Такий підхід сприятиме формуванню художньої потреби, яка, вважає вчена, є не тільки потребою у художніх враженнях, а й потребою дитини у

самореалізації. „Перші нахили дитини до мистецтва – разом і нахили її до самовиявлення”, - говорить вона [6, с.151].

Спостерігаючи за дітьми, С.Русова дійшла висновку, що формування художньої свідомості починається з розвитку емоційної сфери: емоцій, переживань, почуттів. „Те, що не пережите...те не зробило глибокого сліду в душі дитини, те не збагатило її певним придбанням нової світлої думки, нового глибокого почуття”, - говорить вона [6, с.115-116]. Ці думки отримують своє підтвердження в працях багатьох учених сучасності: „Без емоцій людина приречена на пасивність – і рухову, і розумову” (Д.Джола) [8, с.35]; „Без глибокого, сильного, повноцінного переживання неможливе життєве визначення особистості, не відбудеться її фіксація в світі” (В.Личковах) [4, с.13].

Почуття, які викликає мистецтво, можуть виступати підкріпленням тих процесів, які актуальні зараз в душі й свідомості людини, стати стимулом до активної діяльності. Вони мають велике значення для морального виховання дитини, „бо краса і добро єднаються в усіх мистецьких творах”. „Від них виступає така міць і незалежна повага, які підносять наш настрій над усіма брутальними, низькими напів звірячими інстинктами і викликають змагання до чогось шляхетного”, - підкреслює просвітителька [6, с.148].

Проте, С.Русова справедливо вважає, що вчителі дуже мало приділяють уваги розвитку саме емоційної сфери учнів. „В школі дають матеріалу досить задля думки, задля праці розуму, але занадто мало поживи для почуття”, - наголошує вона [6, с.147]. Тому обов'язково мають бути предмети, які є джерелом впливу на емоційний світ дитини – художня література, музика та образотворче мистецтво.

Серед них основну роль відіграє музичне мистецтво. Саме музика, відзначає С.Русова, здатна виховувати глибокі і благородні почуття, переживання і емоції, вона може передавати найтонші відтінки настроїв людей, давати людям „багато насолоди і приємності” [5, с.70]. Тому спілкування з музичним мистецтвом має викликати у дітей „або веселий дзвінкий сміх, або

розворушить до сліз її жалістю”, в усякому разі, допомогти „пережити нове почуття», спрямувати „до нових, більш яскравих думок” [6, с.111].

Значну увагу С.Русова приділяє художньому смаку дитини, який виявляється у її судженнях, здатності дати правильну оцінку творам мистецтва. Головну роль у його формуванні відіграє той матеріал, який пропонує вчитель. Найкраще використовувати народні твори, адже вони можуть дати дитині „усі ті приймання, викликати усі ті емоції, які підносять красу, ціну, вартість життя, зміцнюють любов і прихильність до людей – творців мистецтва, постійно примушують шукати чогось прекрасного поза межами свого буденного егоїстичного животіння” [6, с.148].

У працях „Дошкільне виховання” та „Нова школа соціального виховання” вона закликає вчителів бути дуже уважним до вибору матеріалу, наводить приклади необхідних творів. Зокрема, серед творів музичного мистецтва, - на її думку, - гарно підходять твори українських композиторів М.Лисенка і Я.Степового, а із зарубіжної класичної музики – твори Чайковського, Вагнера, Шопена, Бетховена, Россіні, Гріга. Крім того, педагог просить дбайливо віднестись до вибору пісень, які будуть співати діти. „В сучасних збірниках дитячих пісень трапляються дуже небажані, хоч і веселі, пісні, ніби з якогось шансонеточного репертуару”. Таких пісень „треба дуже берегтися, вони легко подобаються своїм веселим настроєм, але вони псують смак дітей”, - застерігала вона [6, с.200].

Особливу увагу С.Русова звертає на мовний розвиток дітей, як на один із чинників формування художньої свідомості. Необхідність знайти відповідні слова спонукає їх пошук, який пов'язаний з власним самоаналізом емоційних вражень і переживань. Якщо у лексичному запасі учнів не буде «потрібного» слова, вважає вчена, то зменшиться і глибина проникнення у смисл і характер художнього твору. Потрібно „щоб дитина зазнавала цікавих для неї вражень, які викликають в неї думку, викликають охоту про ці вражіння розмовляти, - наголошує вона [6, с.104]. Тому вихователю „бажано утворити такий настрій, за

якого дитяча фантазія працювала б дуже жваво й задля її прояву знаходилися б слова, що з'єднувалися в послідовних гарних реченнях” [6, с.107].

Дуже добре, коли на заняттях учитель використовує різні види мистецтв у їх взаємодії. Такий підхід, на переконання С.Русової, необхідний, „щоб виробити з дитини цільну, ненадполовинену особу” [6, с.148]. Це забезпечить установлення міжпредметних зв'язків, що ґрунтуються на цілісності сприймання навколишнього світу. У „Програмі дитячого садка” С.Русова на практичних прикладах підводить до розуміння головної думки, яку повинен враховувати у своїй роботі вчитель: всі види мистецтва походять із одного джерела – життя [6, с.229].

Отже, аналіз педагогічного доробку С.Русової дає підстави для висновку, що хоча вчена не виокремлювала чітко поняття „художня свідомість” серед інших естетичних категорій, однак в її творах містяться цінні думки щодо розвитку художніх емоцій, почуттів, художніх потреб, художнього смаку особистості. Сучасними залишаються погляди вченої на розвиток емоційної сфери як основи формування художньої свідомості, на необхідність включення молодших школярів до художньої діяльності; ідеї вільного й активного художньо – творчого розвитку дітей, формування у них ціннісного ставлення до творів мистецтва, використання на заняттях зв'язків між різними видами мистецтв. Практично і теоретично С.Русова довела потребу в формуванні художньої свідомості особистості як важливої умови її гармонійного розвитку.

Wergunova W.S.

FORNING ARTISTIK CONSCIONSNESS OF PRIMARY SCHOOL PUPILS REGARDING THE IDEAS OF S.RUSOVA.

The article deals with the views of a Ukrainian teacher Soppfia Rusova on the formation of the primary school children's artistic consciousness as an integral part of consistent and complex system of aesthetic education. The teacher's main idea – that the person's artistic consciousness is one of the important conditions for his harmonic development – is defined and traced.

Key words: *artistic consciousness, artistic activities, artistic and creative skills, the person's emotional sphere, artistic taste.*

Вергунова В.С.

ФОРМИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В СВЕТЕ ИДЕЙ С.РУСОВОЙ.

В статье рассматриваются взгляды украинского педагога С.Русовой на проблему формирования художественного сознания детей младшего школьного возраста как неотъемлемую составную часть целостной и комплексной системы эстетического воспитания. Выделяется и прослеживается главная идея педагога: художественное сознание личности – одно из условий её гармонического развития.

Ключевые слова: *художественное сознание, художественная деятельность, художественно-творческие способности, эмоциональная сфера личности, художественный вкус.*

Література

1. Гураш Л. Виховувати малят на засадах педагогіки Софії Русової // Дошкільне виховання. – 1998. - №6. – С 10 – 11.
2. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової / Передмова М.Д. Ярмаченка. – Чернігів, 1996. – 116 с.
3. Закс Л.А. Художественное сознание. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 212 с.
4. Личковах В.А. Переживание красоты. – К.: Мистецтво, 1987. – 87 с.
5. С.Русова. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / За ред.. Є.І. Коваленко; Упоря., передм., прим. Є.І Коваленко, І.М.Пінчук. – К.: Либідь, 1997. – 272 с.
6. С.Русова. Дошкільне виховання // В кн.: С.Русова. Вибрані педагогічні твори / Під ред. О. В. Проскури – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
7. С.Русова. Нова школа соціального виховання // В кн.: С.Русова. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.2 / За ред.. Є.І. Коваленко; Упор., передм., прим. Є.І Коваленко, І.М.Пінчук. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.
8. Щербо А.Б., Джола Д.Н. Красота воспитывает человека. - К.: Рад. шк, 1977. – 103 с.

Вергунова Валерія Сергіївна – асистент кафедри естетичного виховання
Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.